

УДК 811.161.2'373.611

Г. К. Барвіцька

АФІКСАЦІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ ОБЛІКУ ТА АУДИТУ

Барвіцька Г. К. Афіксація в українській терміносистемі обліку та аудиту.

У статті розглядаються особливості афіксації в українській терміносистемі обліку та аудиту, здійснено словотворчий аналіз українських термінів обліку та аудиту, описано їх словотвірні моделі.

Ключові слова: афіксація, спосіб словотворення, словотвірна модель, суфіксація, префіксація, префіксально-суфіксальний спосіб творення.

Барвицкая Г. К. Аффиксация в украинской терминосистеме учета и аудита.

В статье рассматриваются особенности аффиксации в украинской терминосистеме учета и аудита, осуществлен словообразовательный анализ украинских терминов учета и аудита, описано их словообразовательные модели.

Ключевые слова: аффиксация, способ словообразования, словообразовательная модель, суффиксация, префиксация, приставочно-суффиксальный способ образования.

Barvitska G. K. The affixation in the Ukrainian accounting and auditing terminology.

The article discusses the features of affixation in the Ukrainian terminology of accounting and auditing standards, the derivational analysis of Ukrainian terms of accounting and auditing is implemented, derivational models are described.

Key words: affixation, derivation method, word-building model, suffixation, prefixation, suffixal-prefixal way of word-formation.

За останнє десятиліття в українському мовознавстві з'явилося чимало фундаментальних досліджень, присвячених вивченню галузевої термінології (І. М. Кочан, Н. І. Овчаренко, Л. О. Симоненко, О. Г. Чумак, Д. П. Шапран, Н. О. Яценко та ін.). Серед проблем, які розглядаються в межах окремих галузевих терміносистем, актуалізуються словотворчі характеристики термінологічних одиниць. Проте словотвірний аспект терміносистеми обліку та аудиту в українській мові ще не був предметом спеціального дослідження. Тому метою нашої статті є словотворчий аналіз українських термінів обліку та аудиту. Предметом дослідження стали близько 200 термінів.

У процесі формування терміносистеми обліку та аудиту використовувалися практично всі, наявні в системі української мови морфемні ресурси, зокрема кореневі й афіксальні. На будь-яку галузеву термінологію, як підсистему загальнолітературної мови, поширюється системний характер словотвірної структури мови, що виявляється в способах та принципах творення слів. Так, Н. Ф. Клименко наголошує, що слово, його структура зумовлюється словотворчою системою, тобто слово твориться певною сукупністю стосунків його компонентів (кореня, афіксів) і відношенням одного слова – члена словотвірної системи – до іншого слова тієї системи [8, с. 17].

Водночас термінологічне словотворення, на відміну від загальномовного, характеризується використанням обмеженого набору моделей, що визначають специфіку системної організації термінології. Галузеве термінотворення дозволяє використовувати спеціалізовані словотворчі морфеми, які є показниками конкретних значень і виконують класифікаційну функцію. Крім того, у термінологічному словотворенні вільніше й простіше поєднуються запозичені й національні словотворчі засоби [14, с. 92; 15, с. 57].

Треба відзначити, що в сучасній лінгвістичній науці, на жаль, немає одностайності у визначенні поняття «спосіб словотворення». Для нас найаргументованішим є обґрунтування І. І. Коваликом, який кваліфікує спосіб словотворення як комплексну систему використання різних структурних словотворчих засобів і способів утворення дериватів з їхніми словотвірними структурами, словотвірними формами і словотвірними значеннями на всіх етапах розвитку мови [9, с. 26]. У «Граматичі російської мови» за ред. Н. Ю. Шведової спосіб словотворення – є більшою, ніж словотвірний тип, одиницею класифікації, що об'єднує ряд типів, які характеризуються одним і тим же видом форманта (префікс, суфікс, постфікс і т. ін.) в абстрагуванні від конкретних матеріальних втілень цього форманта в різних типах [3, с. 41].

Один із найхарактерніших способів словотвору, що активно використовується для творення термінів обліку та аудиту в українській мові є морфологічний спосіб творення слів, який полягає у поєднанні афіксальних морфем з кореневою частиною слова за певними словотворчими моделями, правилами, тенденціями, що існують у певній мові на різних етапах її розвитку [19, с. 28].

Продуктивність морфологічного способу в термінологічному словотворі пояснюється тим, що у термінах, утворених цим способом, закладено основи структурної систематизації (що є дуже важливим для термінології), тобто на позначення однотипних технічних понять використовуються однотипні способи словотвору [19, с. 29].

Як справедливо зазначає В. П. Даниленко, термінологічний словотвір ґрунтується на системі словотвору загальнонаціональної мови. У

галузевому термінотворенні активними та продуктивними є ті ж способи найменування, за допомогою яких поповнюється лексичний запас загальнолітературної мови: семантичний (з його лексико- і морфолого-синтаксичними різновидами) та морфологічний (афіксальний та словоскладання) [4, с. 90]. Проте мова науки, використовуючи словотворчі моделі загальнолітературної мови створює свою словотвірну підсистему, у складі якої відбираються та відпрацьовуються прийоми й ресурси, що дають можливість забезпечити словотвірно-функціональну якість термінологічної лексики [4, с. 116].

В українській мові творення термінів-дериватів відбувається за рахунок внутрішніх ресурсів мови від термінів, що усталилися, або від загальноновживаних одиниць літературної мови. При цьому суфікси чи префікси, які є будівельним матеріалом для нових термінолексем, запозичуються із загальномовного дериваційного фонду. Часто морфеми можуть запозичуватися і з інших мов, деякі суфікси та префікси можуть бути використані виключно у фахових термінах, а в загальнолітературній мові вони практично не використовуються [2, с. 15]. Наприклад, для української терміносистеми обліку та аудиту специфічним є закріплення певних термінологічних значень за деякими суфіксами, наприклад, на ім'я особи вказують суфікси – -ар- , -ер-, на якість – -ітет-: *ліцензіар* [5, с.351], *комісіонер* [5, с. 311], *експортер* [5, с. 211], *ануїтет* [5, с. 32] тощо. Водночас значення компонентів слів може не збігатися зі значенням відповідних компонентів у загальноновживаних словах.

Для морфологічного словотворення в українській терміносистемі обліку та аудиту найхарактернішою є афіксація. Залежно від того, які словотворчі елементи беруть участь в утворенні слова і як вони приєднуються до твірної основи, виділяють такі різновиди афіксації: суфіксальний, префіксальний та суфіксально-префіксальний способи словотворення [17, с. 14].

Науковці відзначають, що поява в слові суфікса сигналізує про наявність у нього певного узагальненого значення (семантична функція), вираженого в спеціальній формі (структурна функція), за яким це слово потрапляє до певного лексико-граматичного класу слів (частини мови) і здатне виконувати в реченні певну синтаксичну роль (синтаксична функція) [7, с. 31]. Як показують наші спостереження, в українській терміносистемі обліку та аудиту за допомогою суфіксації утворено близько 70% одиниць. Суфіксальні словотвірні моделі виявлених термінів розрізняються за характером твірних основ, мотивованих іменниками, прикметниками, дієсловами, а також словотворчих формантів (суфіксів як власне українських, так і інтернаціональних).

Для українських термінів обліку та аудиту зі складноскороченою основою (модель N + s) властиве творення за допомогою:

а) суфіксів *-ар-* / *-ер-* / *-ур-* / *-ор-*, що приєднуються як до питомої, так і непитомої основи. Терміни-іменники з такими суфіксами називають особу за характером її вузькопрофільної діяльності (стосовно предмета її фаху, установи, угруповання, специфіки роботи тощо): *ліцензіар* [5, с. 351], *фідуціар* [5, с. 597], *бенефіціар* [5, с. 54], *акціонер* [5, с. 23], *комісіонер* [5, с. 311], *брокер* [5, с. 67], *маклер* [5, с. 354], *касир* [5, с. 294], *аудитор* [5, с.38], *дебітор* [5, с. 147];

б) суфікса *-ант-*, який приєднується до непитомої основи. Терміни з цим суфіксом означають особу чи предмет (явище), маючи безпосереднє відношення до предмета (явища, процесу), названого мотивувальним словом: *гонорант* [5, с. 137], *декларант* [5, с. 149], *жирант* [5, с. 208], *презентант* [5, с. 475], *екаутант* [5, с. 199], *доміциліант* [5, с. 186], *індосант* [5, с. 263], *трасант* [5, с. 584];

в) суфікса *-ець*, – терміни цього типу позначають переважно особу за видом діяльності чи іншими ознаками: *векселедавець* [5, с. 94], *грантодавець* [5, с. 139], *заставадавець* [5, с. 232], *чекодавець* [5, с. 634];

г) суфіксів *-і(j)-* / *-аці(j)-*, що приєднуються до непитомої основи. Терміни-деривати, утворені за допомогою цих продуктивних суфіксів, позначають саму вузькопрофільну діяльність, явище, процес, а також предмет, що має відношення до цієї діяльності: *дамніфікація* [5, с. 145], *дотація* [5, с.190], *компенсація* [5, с. 314], *інфляція* [5, с. 270], *декларація* [5, с. 149], *тарифікація* [5, с. 578], *нотифікація* [5, с. 393].

Українські терміни обліку та аудиту з відприкметниковою основою (модель А + s) утворені за допомогою:

а) суфікса *-ість*, здатного до поєднання як з питомою, так і непитомою основою. Терміни, утворені за допомогою цього суфікса, виражають властивість, сконцентрованість певних ознак: *вартість* [5, с. 79], *ліквідність* [5, с. 347], *цінність* [5, с. 176], *мультивалютність* [5, с. 374], *валентність* [5, с. 76];

б) суфіксів *-итет-*, *-ент-*, які приєднуються до непитомих основ. Терміни з таким суфіксом позначають предмет, явище з вузькоспеціалізованою ознакою або процес, що має відношення до цієї ознаки: *ануїтет* [5, с. 32], *контрагент* [5, с. 318], *коефіцієнт* [5, с. 298], *контокорент* [5, с. 317].

Українські терміни обліку та аудиту з віддієслівною основою (модель V + s) утворені за допомогою:

а) суфіксів *-анн(j)-* / *-інн(j)-* / *-енн(j)-*, що можуть приєднуватися як до питомої, так і до непитомої основи. Терміни з цим суфіксом називають дію, стан як процес: *ліцензування* [5, с. 352], *авансування* [5, с. 7], *асигнування* [5, с. 35], *кредитування* [5, с. 338], *оприлюднення* [5, с. 415], *знецінення* [5, с. 243], *нарощення* [5, с. 379], *відкликання* [5, с. 122]. Цей тип словотворення також виявляє високу продуктивність, засвідчуючи

відповідні семантичні особливості термінів обліку та аудиту (вказівку на процесуальність);

б) суфікса *-инг(інг)-*, безпосередньо запозиченим з англійської мови і приєднується лише до непитомої основи. Терміни, утворені за допомогою цього суфікса, позначають вузькоспеціалізовані процес, а також наслідок цих процесів: *демпінг* [5, с. 151], *факторинг* [5, с. 595], *лізинг* [5, с. 345], *лістинг* [5, с. 351], *моніторинг* [5, с. 374], *кліринг* [5, с. 297];

в) суфікса *-ат*, що приєднується до непитомої основи. Терміни з цим суфіксом, означають предмет (істоту / неістоту), який є об'єктом дії або виникає у результаті дії, названого мотивувальним словом: *жират* [5, с. 208], *доміциліат* [5, с. 187], *регресат* [5, с. 505], *трасат* [5, с. 584], *індосат* [5, с. 263];

г) суфікса *-ник*, що приєднується як до питомої, так і до непитомої основ. Терміни з цим суфіксом називають особу чи предмет, який виконує дію, названу мотивувальним словом: *платник* [5, с. 448], *боржник* [5, с. 64], *позичальник* [5, с. 462], *посередник* [5, с. 470], *страхувальник* [1, с. 171], *розпорядник* [5, с. 531], *замовник* [1, с. 67];

г) суфіксів *-к(а)*, *-ок*, що приєднуються як до питомої, так і до непитомої основи. Терміни, утворені за допомогою цих суфіксів, позначають реалії, що виникли внаслідок певної дії, процесу: *перевірка* [1, с. 128], *поставка* [1, с. 138], *уцінка* [5, с. 592], *страховка* [6, с. 102], *знижка* [5, с. 245], *рахунок* [5, с. 496];

д) суфіксів *-ач(-яч)*, що позначають особу як виконавця дії, названої твірним дієсловом: *подавач* [5, с. 449], *надписувач* [5, с. 376].

Префіксація як спосіб творення термінів обліку та аудиту в українській мові за продуктивністю значно поступається суфіксації (у дослідженні виділено близько 20% лексем, утворених за допомогою префіксації, проте саме вона сприяє модифікації основи, до якої приєднується префікс. На відміну від суфіксів, префікси не вказують на частиномовну належність, хоч необхідно відзначити, що при такому способі часто прямо протилежно змінюється семантика слова (*фінансування – рефінансування*). Найпоширенішими словотвірними префіксами в українській терміносистемі обліку та аудиту є такі:

а) префікс *ре-*. У дослідженні розрізнено два типи термінів з цим префіксом: 1) терміни, що позначають повторність дії, явища, названого мотивуючим терміном: *реституція* [6, с. 159]; 2) терміни, які позначають протилежність тому, що назване мотивуючим терміном: *ремітент* [5, с. 514], *реквірент* [5, с. 513], *ретратта* [5, с. 521], *реінвестування* [5, с. 510];

г) префікс *де-* / *дез-*. Терміни з цим префіксом називають дію, протилежну до того, що названа мотивуючим терміном: *деблокування* [5, с. 147], *декапіталізація* [5, с. 149], *демонополізація* [5, с. 151], *дезінфляція* [5, с. 149];

д) префікс *не-* зі значенням заперечення ознаки предмета або протилежної дії чи процесу, що названі словом-мотиватором: *неустойка*

[5, с. 387], *неплатоспроможність* [5, с.385], *неплатежі* [5, с. 384], *неліквідність* [5, с. 383], *нерезидент* [5, с. 386];

е) префікс *пере-*: *переоцінка* [5, с. 433], *перезаства* [5, с. 432], *перевитрата* [5, с. 430], *переоблік* (векселя) [5, с. 432];

є) префікс *поза-*: *позабалансовий* (рахунок) [5, с. 460], *позабюджетні* (витрати) [5, с. 460], *позавиробничі* (витрати) [5, с. 460], *позавідомчий* (контроль) [5, с. 460], *позареалізаційний* (дохід) [5, с. 461];

ж) префікс *недо-*: *недопоставка* [5, с. 381], *недоплата* [5, с. 381], *недоамортизація* [5, с. 381].

Двобічне ускладнення основи термінів обліку та аудиту в українській мові спостерігаємо при використанні префіксально-суфіксального способу словотворення. Цей спосіб характеризується невисоким ступенем продуктивності. Серед аналізованих термінів обліку та аудиту виявлено близько 10% термінологічних одиниць, утворених за допомогою префіксів і суфіксів.

Отже, в українській терміносистемі обліку й аудиту використовуються різні способи словотворення, серед яких найпродуктивнішою є афіксація, в межах якої враховуються особливості словотвірної системи мови з її суфіксальними, префіксальними й префіксально-суфіксальними структурними моделями.

Список умовних позначень

- N – іменник або його основа
- A – прикметник або його основа
- V – дієслово
- pr – префікс
- s – суфікс

Література

1. Бутинець Ф. Ф. Бухгалтерський словник / Ф. Ф. Бутинець. – Житомир: ПП «Рута», 2008. – 220 с.
2. Винник В.О. Принципи добору реєстру термінологічних словників / В. О. Винник // Історія, стан і перспективи розбудови української термінології. – К. : НМКВО, 1992. – С. 15–20.
3. Грамматика современного русского литературного языка / Под ред. Н. Ю. Шведовой. – М., 1970. – 767 с.
4. Даниленко В. П. Русская терминология : Опыт лингвистического описания. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
5. Загородній А. Г. Облік і аудит : Термінологічний словник / Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Партин Г. О. – Л. : Центр Європи, 2002. – 671 с.
6. Канікевич О. Д. Англо-російсько-український термінологічний словник з бухгалтерського обліку та аудиту / О. Д. Канікевич. – К. : Лібра, 2003. – 256с.
7. Карпіловська Є. А. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови : будова та реалізація : [монографія] / Є. А. Карпіловська. – К. : Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, 1999. - 297с.
8. Клименко Н. Ф. Система афіксального словотворення сучасної української мови / Н. Ф. Клименко. – К. : Наук. думка, 1973. – 186 с.
9. Ковалик І. І. Вступ. Дериватологія (словотвір) як самостійна лінгвістична дисципліна та її місце у системі науки про мову / І. І. Ковалик // Словотвір сучасної української літературної мови. – К., 1979. – С. 5–57.
10. Ковалик І. І. Вчення про словотвір / І. І. Ковалик // Іван Ковалик. Вчення про словотвір : Вибрані праці. – Івано-Франківськ-Львів, 2007. – Ч. 1. – С. 21–169.
11. Кочан І. М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові / І. М. Кочан. – Л. : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 520 с.
12. Овчаренко Н. І. Способи номінації словотворення у сучасній українській мінералогічній термінології : автореф. дис...канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. І. Овчаренко – Дніпропетровськ, 1996. – 21 с.

13. Панько Т. І. Українське термінознавство: [монографія] / Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
14. Симоненко Л. О. Формування української біологічної термінології / Л. О. Симоненко. – К. : Наук. думка, 1991. – 129 с.
15. Склад і структура термінологічної лексики / А. В. Крижанівська, Л. О. Симоненко, Т. І. Панько та ін.; Відп. ред. А. В. Крижанівська. – К. : Наук. думка, 1984. – 196 с.
16. Чумак О. Г. Слов'янський словотвір і сучасна термінологічна номінація / О. Г. Чумак // Суспільствознавчі науки і відродження нації. – Ч. III. – Луцьк, 1997. – С. 150–153.
17. Шанский Н. М. Основы словообразовательного анализа / Н. М. Шанский. – М., 1958. – 56 с.
18. Шапран Д. П. Формування національно-мовної основи української маркетингової термінології в донауковий період / Д. П. Шапран // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонНУ, 2004. – Вип. 12. – С. 275–279.
19. Шило Н. І. Структурні типи українських технічних термінів (на матеріалі лісової та деревообробної термінології) / Н. І. Шило // Питання словотвору. – К., 1979. – С. 28–42.
20. Яценко Н. О. Назви військової форми одягу в українській мові: автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Яценко Ніна Олександрівна; НАН України, Інститут української мови. – К., 2007. – 20 с.